

AZİZ MAHMUD HÜDÂYÎ
ULUSLARARASI SEMPOZYUM
BİLDİRİLER CİLT 2

E D İ T Ö R

Prof. Dr. Hasan Kamil YILMAZ

ULUSLARARASI
SEMPOZYUM
BİLDİRİLERİ
20•22 MAYIS 2005
CİLT 2

Tarih İçinde Mevlevîlik ve Celvetîlik

Y R D . D O Ç . D R . S E Z A İ K Ü Ç Ü K

Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

“Allah’a ulaşan yollar (tarikatlar) yaratılmışların sayısı kadardır” düsturunu kabul eden mutasavvıflar, birbirlerinin meşrep ve zevkine saygı ile bakmış, sadece kendi aralarında değil, diğer din ve mezhep mensuplarına da sevgi ile yaklaşmışlardır. Farklılıkları Zât-ı Bârî’nin değişik sıfatlarının tecellisi olarak kabul etmişlerdir.¹

Bu bağlamda;

Bilmek istersen eğer meslek-i dervîşânı
Sevenin bendesiyiz sevmeyenin sultânı, diyen sûfiler,
Ehl-i dil diyemem sînesi sâf olmayana
Ehl-i dil birbirini bilmemek insâf değil
beytiyle de hedef birlikteliklerini veciz bir şekilde ifade etmişlerdir.

Bu manada Mevlevîlik ve Celvetîlik de gayeleri ve hedefleri aynı olan tasavvuf yolları olarak karşımıza çıkarken, bu iki tarikat silsileleri vasıtasıyla Hz. Peygamber’e ulaşır ve tasavvufî terbiyede bu silsilelerin ayrı bir önemi vardır.

672/1273 yılında Mevlânâ Celâleddin Rûmî’nin vefatının ardından oğlu Sultan Veled (ö. 712/1312)’in sitemleştirdiği ve Mevlânâ’nın tasavvufî düşünce ve yaşantısı çerçevesinde bir tasavvuf yolu olarak ortaya çıkan Mevlevîlik; şiir, mûsikî ve semâ gibi üç bediî unsuru bir araya getirerek oluşturduğu anlayışla, asırlar boyu Osmanlı toplumunu yakından etkileyen tarikatların başında gelmiştir.² Bu tarikatın tekkeleri olan ve birer mûsikî konservatuvarı ve sanat mektebi gibi faaliyet gösteren mevlevîhaneler de, Osmanlı topraklarındaki yerleşim merkezlerinde, aynı zamanda Osmanlı kültür, sanat ve edebiyatının temsilciliğini yapmıştır.³

Sema eden mevleviler

Mevlevîliğin bu özellikleriyle birlikte, Mevlevîlerin zarafet, nezaket ve hoşgörü gibi vasıfları diğer tarikat mensuplarıyla yakınlaşmalarına vesile olmuş ve tarih boyunca birçok tarikat mensubu kendi tarikat kisvesiyle birlikte Mevlevî neşvesini de üzerinde taşımaktan çekinmemiştir.⁴

Bu tarikatlardan biri de Celvetîliktir. Ortak silsileden neşet ettiği kabul edilen Mevlevîlerle Celvetîler arasında tarih içerisinde yakınlaşmalar olmuş, Celvetîliğin kurucusu Azîz Mahmud Hüdâyî (ö. 1038/1628) ile İstanbul Galata Mevlevîhanesi Şeyhi İsmâil Rusûhî Ankaravî (ö. 1041/16431), tarihte “Kadıızâdeliler Hareketi” veya “Kadıızâde-Sivâsî Kavgası” olarak bilinen tekke-medrese mücadelesinde Kadıızâdelilere karşı beraber hareket etmişlerdir. Ayrıca Celvetîler içerisinde Sarı Abdullah Efendi ve İsmâil Hakkı Bursevî gibi sûfiler Mevlevîlerin başucu kitabı Mesnevî’yi şerh etmişler ve her iki tarikat mensupları mûsikî ortak paydasında buluşmuşlardır.

Mevlevîlerle Celvetîleri yaklaştıran en önemli bağ, Mevlevîye ile Celvetîye’nin içinden neşrettiği kabul edilen Halvetîye silsilesi birlikteliğidir.

Azîz Mahmud Hüdâyî dönemi Mevlevî şeyhlerinden Galata Mevlevîhanesi postnişini İsmâil Ankaravî, Risâle-i Usûl-i Tarîkat-ı Mevlânâ isimli eserinde; “Ey ârif-i şerî’at ve ey tâlib-i hakîkat! Âgâh olun ki, Hz. Mevlânâ efendimizin tarîkleri silsile ile Hz. Ali efendimize erişir. Haliyâ sâlikleri içre Halvetî namıyla zikrolunur tarîktir...” diyerek, Mevlevîliğin Halvetî silsilesinden bir tarikat olduğunu belirtmektedir.⁵

Yine Galata Mevlevîhanesi postnişinlerinden Şeyh Galib (ö. 1214/1799) de es-Suhbeti’s-sâfiye isimli eserinde; “Tarikimizdeki erkânın çoğu, Seyyid-i Sırdan Muhakkık Tirmizî’den gelir. Onlarda Kübrevîye ve Hemedâniyye’den almıştır.

Sultan Veled, Şems'le babasından her ikisinden birden ve ayrı ayrı feyz alarak bunlara tevarüs ettirmiştir.” der. Hırka giydirmeyi anlatırken de; “Horasan erleri ve Hacegân diye tanınan Kübreviyye ile Hemedâniyye, hırka silsilesini bir başka yoldan almıştır ki, Kümeyl İbn-i Ziyâd'a varır ve onun vasıtasıyla Hz. Ali'ye ulaşır” kaydını ekler.⁶

Tasavvuf tarihinde tarikat geleneği malum olduğu üzere iki silsile kabul eder. Bunlardan biri Hz. Ali'ye diğeri ise Hz. Ebu Bekir'e nisbet edilir ve bu iki sahabeden Hz. Peygamber'e ulaşır.⁷

Mevlevîlerle Halvetîler'in ortak silsilesi Cüneyd Bağdadî tarîki ile Hz. Ali'ye ulaşan silsiledir. Bu silsilede iki tarikat Ebu'n-Necîb es-Sühreverdî (ö. 563/1167)'de birleşir. Buradan Necmeddin Kübrâ (ö. 618/1221), Sul'tânü'l-Ulemâ Bahâuddin Veled (ö.629/1231), Burhaneddin Muhakkık Tirmizî (ö. 642/1244) ve Mevlânâ Celâleddin Rûmî ile Mevlevîlik silsilesi oluşur.

Bu silsilelerden Mevlevîlerin ve Halvetîlerin ortak silsilesi olan ve Hz. Ali'ye ulaşan silsile;

Hz. Peygamber (Hz. Ali (ö. 48/668) (Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) (Habîb-i Acemî (ö. 130/747) (Davud-ı Tâî (ö. 1165/781) (Marûf-ı Kerhî (ö. 200/816) (Seriyi-i Sakatî (ö. 257/870) (Cüneyd-i Bağdadî (ö. 297/909) (Ebû Bekir Şiblî (ö. 334/945) (Muhammed Zeccâc (ö. 487/1094) (Ahmed Gazalî (ö. 520/1126) (Sultânü'l-Ulemâ'nın babası Ahmed Hatibî (ö. 528/1133) (Mevlânâ'nın babası Sultânü'l-Ulemâ Bahâuddin Veled (ö.629/1231) (Seyyid Burhaneddin Muhakkık Tirmizî (ö. 642/1244) (Mevlânâ Celâleddin Rûmî (ö. 672/1273) şeklindedir ki, Mevlevîler için önemli bir kaynak olan Eflâkî, Mevlevî silsilesini de bu şekilde nakletmektedir.⁸

Yine Risâle-i Sipahsâlâr müellifi, Mevlânâ'nın kendi babasından, onun da yine kendi babası Ahmed Hatibî'den feyz aldığı, Ahmed Hatibî'nin ise Ahmed Gazalî'nin halifesi olduğunu söyler.⁹

Mevlevîler arasında Sultânü'l-Ulema Bahâuddin Veled'i Necmeddin Kübrâ'nın halifesi sayanlar ise bu silsileyi;

Cüneyd-i Bağdadî (Ebû Ali Ruzbarî (ö. 322/933)(Ebû Ali Katib (Ebû Osman Mağribî (ö. 373/983)(Ebû Kasım Cürcanî (ö. 469/1076) (Ebû Bekir Nessâc (ö. 487/1094) (Ahmed Gazalî (ö. 520/1126) (Ebu'n-Necîb es-Suhreverdî (Ammar Yasir (ö. 582/1186) (Necmeddin Kübrâ (Sultânü'l-Ulemâ Bahâuddin Veled (Mevlânâ Celaladdin Rûmî şeklinde aktarırlar.¹⁰

Bu silsile Halvetî silsilesi sayılabilir. Çünkü Ebheriyye tarikatının pîri Kutbud-din Ebherî (ö. 627/1228-1229), Ebu'n-Necîb es-Sühreverdî'nin halifesidir ve Rukneddin vasıtasıyla Şihabeddin Tebrizî'yi (ö. 702/1302) ve onun halifesi Cemaleddin Tebrizî vasıtasıyla “İmamü'l-Halvetîyye” diye anılan İbrahim Zâhid-i Geylânî'yi (ö. 690/1291) yetiştirmiştir. İbrahim Zâhid-i Geylânî, Halvetîyye ile Kalenderiyye'yi birleştirip “Safeviyye” yahud “Erdebiliyye” tarikatını kurmuş olan Seyyid İshak Safiyuddin el-Erdebilî'nin (ö. 735/1334) şeyhidir. Sonradan bu tarikat oğlu Musa Sadreddin Erdebilî (ö. 794/1391), onun oğlu Hâce Alaeddin Ali Erdebilî (ö. 832/1429) ve bazı rivâyetlere göre onun oğlu İbrahim vasıta-

sıyla Hamîduddin Aksarayî'ye (ö. 815/1412), buradan da Bayramiyye'nin kurucusu Hacı Bayram Veli'ye (ö. 833/1429) ulaşmıştır. Bayramiyye, sonradan Şemsiyye ve Melâmiyye kollarına ayrılmıştır.¹¹

Abdülbaki Gölpınarlı; "Bayramî Melâmileri, Mevlevî silsilesinin böylece Halvetiyye silsilesiyle birleşmesinden pek memnun olmuşlar ve Mevlevîleri adeta benimsemişlerdir. İsmâil Ankaravî de Mevlevîliği Halvetiyye'den sayar ki bu fikri gütmesindeki en mühim âmil kendisinin de Mevlevîlikten önce Bayramî şeyhi oluşudur." der.¹²

Bir Celvetî şeyhi olan İsmâil Hakkı Bursevî (ö.1137/1725) Celvetiyye'nin ilk defa yukarıda silsilede de ismi geçen İbrahim Zâhid-i Geylanî'den (ö.690/1291) zühur ettiğini söylemektedir. Ancak bilindiği üzere Celvetiyye, tarikat olarak Azîz Mahmud Hüdâyî döneminde teşekkül etmiştir.¹³ Esas itibariyle Halvetiyye'nin bir kolu olan Celvetiyye'nin silsilesi, İbrahim Zâhid-i Geylanî'de aynı tarikatın kollarından Zâhidiyye, Safiyüddin-i Erdebilî'de (ö. 735/1334) Safeviyye, Hacı Bayram-ı Veli'de (ö. 833/1429-30) Bayramiyye ile birleşmektedir. Tarikatın kurucusu Azîz Mahmud Hüdâyî'nin şeyhi Üftâde (ö. 988/1580)'nin Sümbül Sinan'a, kendisinin de Nureddinzâde ve Kerîmüddin Halvetî gibi Halvetî ricâline mensup olmaları, Celvetiyye'nin Halvetiyye ile ilgisini ortaya koymaktadır. Nitekim Hüdâyî de; "Bizim tarîkimiz hem Halvetî hem Celvetîdir" diyerek tarikatının Halvetiyye ile iç içe olduğunu işaret eder.¹⁴

Öte yandan Celvetiyye'nin Bayramiyye ile doğrudan ilgisi vardır. Celvetî şeyhlerinden Yakub Afvî (ö. 1149/1736) Celvetiyye'nin Bayramiyye'den doğduğunu söyler. Azîz Mahmud Hüdâyî'nin tarikat silsilesi Üftâde, Hızır Dede (ö. 918/1512), Akbıyık Sultan (ö. 860/1456) vasıtasıyla Hacı Bayram-ı Veli'ye ulaştığından, Celvetiyye Bayramiyye'nin bir şubesi sayılır.¹⁵

Yukarıdan beri izaha gayret edildiği üzere, Halvetîliğin kurucusu Ömer Halvetî, İbrahim Zâhid-i Geylanî'nin halifesi olarak Harezm'de irşat faaliyetinde bulunan amcası Ahi Muhammed Halvetî'ye (ö.780/1378-1379) intisab etmiş, onun ölümünden sonra irşat makamına geçmiştir. Ömer Halvetî'nin tarikat silsilesi Ahi Muhammed vasıtasıyla İbrahim Zâhid-i Geylanî'ye nisbet edilen Zâhidiyye silsilesinde birleşir. Silsile İbrahim Zâhid-i Geylanî'nin halifesi Sadreddin Erdebilî'de Safeviyye, Ömer Halvetî'de Halvetiyye tarikatına dönüşmüştür. Safeviyye'den Bayramiyye, Bayramiyye'den Celvetiyye tarikatı doğmuştur.¹⁶

Mevlevîlerle Celvetîler arasındaki bağlantıya Azîz Mamud Hüdâyî'nin şeyhi Üftâde ile başlatmak gerekmektedir. Kaynaklar Üftâde'nin vaaz ve irşat faaliyetlerinde Mesnevî'yi yanından ayırmadığını nakletmektedir. Üftâde'nin Mesnevî ile alakadar olması, tedris ve vaazla iştigal ettiği günlerde, bir gece rüyasında Mevlânâ'yı görmesi Mevlânâ'nın ona rüyada; "Bizim Mesnevî'mizden de bahsediniz." sözüne karşı, lisân-ı Farişî ile iştigalleri olmadığını arz edince, "Siz başlarsınız, o lisan size münkeşif olur" demesiyle başlamıştır. Üftâde, böylece vaaz ve derslerinde Mesnevî'den beyitler okuyarak, tasavvuf üzere derin yorumlar ortaya koymuştur.

Ûftâde'nin Mevlânâ'nın Mesnevî'sini yanından ayırmadığını gösteren şu olay da dikkat çekicidir. Zamanın âlimlerinden biri Ûftâde'nin yanında onu imtihan etmek ve küçük düşürmek maksadıyla hakâik-ı Sülemî'den bahs açınca Ûftâde; "Biz onun ehli değiliz. Lakin niyetinizi Mesnevî-i Şerif'ten tefe'ül edelim" der ve Mesnevî'yi açtıklarında;

"Tarikat yolunun yolcusu budur ki, onun yolunda şerîat hükümleri söz sahibidir." beyti karşılına çıkmış ve âlim özür dileyerek Ûftâde'ye bende olmuştur.¹⁷ Yukarıda izah etmeye çalıştığımız şekilde, Mevlevîlerle Celvetîler tarihin akışı içerisinde ortak tarikat silsilesine sahip oldukları gibi, XVII. asırda tasavvuf erbabını sıkıntıya sokan Kadızâdeliler hareketine karşı da ortak tavır sergilemişlerdir.

Kadızâdeliler hareketi, Birgivî Mehmed Efendi (ö. 981/1573)'nin, XVI. asırda sûfilerin semâ ve devranına şiddetle karşı çıkması ile tohumları atılan ve XVII. yüzyılda vaiz Kadızâde Mehmed Efendi (ö. 1045/1635)'nin körüklemesiyle tarihe tekke-medrese kavgası veya Kadızâdeliler hareketi olarak geçen bir olaydır.¹⁸ Bu hareket mensupları zamanın yöneticilerini de etkileyip yanlarına alarak tekkelerde icra edilen zikir, semâ ve devran gibi sûfî uygulamalarının şerî'ata muğayir bidatler olduğunu, bu hususların yasaklanıp icra edenlerin cezalandırılması gerektiğini talep etmişler ve taleplerinde de bir müddet başarılı olmuşlardır. Kadızâdeliler hareketi, Kadızâde Mehmed Efendi'nin vefatından sonra Üstüvânî Mehmed Efendi (ö. 1071/1661) ve daha sonra Vanî Mehmed Efendi önderliğinde diğer Kadızâdelilerce XVII. yüzyıl boyunca devam etmiştir.¹⁹

Kadızâdeliler hareketi neticesinde; zikir, semâ ve devran yasaklanmış, bu süreçte birçok mutasavvıf sürgüne gönderilmiş, başta Mevlevî tekkeleri olmak üzere tekkeler zaman zaman tahrip edilmiş²⁰ ve kapatılmıştır. Sürgüne gönderilenler arasında İsmâil Ankaravî²¹, Niyazi Mısrî, Konya Mevlânâ Dergâhı Şeyhi Ebû Bekir Çelebi ve 1096/1685 senesinde padişahın huzurunda yaptığı vaaz esnasında Kadızâdeliler hareketini eleştiren Celvetî şeyhi Atpazarî Osman Fazlı (ö. 1102/1691) da bulunmaktadır. Sefîne-i Mevlevîyye müellifi Mustafa Sakıb Dedde; semânın 1077/1667 senesinde yasak edilişi üzerine bir haftada yaklaşık bin Mevlevî'nin öldürüldüğünü nakleder.²²

Bu hareketin karşısında tarikat erbabı içinden Halvetî şeyhi Abdülmecid Sivâsî (ö. 1049/1639)²³ başta olmak üzere Azîz Mahmud Hüdâyî ve Galata Mevlevîhanesi postnişini İsmâil Ankaravî yer almıştır. Biz burada konunun tarihi detaylarına girmeden Mevlevîlerle Celvetîlerin bu harekete karşı ortak tavırlarını aktarmaya çalışacağız.

Azîz Mahmud Hüdâyî, Kadızâdeliler hareketine karşı tavrını ortaya koymak için Keşfu'l-kınâ an Vechi's-Semâ²⁴ isimli bir Arapça bir risâle kaleme almıştır.²⁵ Mevlevîlerden de Galata Mevlevîhanesi postnişini İsmâil Ankaravî, Kadızâdeliler hareketine karşı tepkisini belirtmek için semâyı savunur mahiyette Hucetü's-Semâ²⁶ isimli bir risâle yazmıştır.

Her iki müellifin de hedefi Kadızâdelilerin mûsikî ve semâyı bidat sayıp yasaklanması talebinin şerî'at açısından yersiz olduğunu vurgulamak ve mûsikî ve semânın İslam kültürü içinde var olan delillerini ortaya koymaktır. Ankaravî risa-

lesinde semâyı mutlak manada savunurken, Azîz Mahmud Hüdâyî semânın reddinin mümkün olamayacağını aklî ve naklî delillerle açıklamaya çalışmıştır. Hüdâyî, telif ettiği risâlenin hemen başında; “Bilesin ki semâ gerçek âşıklarda zâhir olan ilahî bir sırdır. Bizzat zevkine varandan başkası, semâyı gerçek anlamda tanıyıp bilemez. Semâ, yâ taklidî olur ya da tahkikî. Taklîdî semâ ehl-i hâl ve vecd ashabına dahil olmak için onlara benzemek maksadıyla yapılan semâdır. Çünkü “Kim bir kavme benzerse onlardan sayılır” buyurulmuştur. Tahkikî semâ da iki kısımdır. Biri tabiî, diğeri ruhânî olan semâ. Tabiî olan semâ, güzel sesler ve latîf nağmeler sayesinde hâsıl olur. İlâhî ve ruhânî olan semâ ise ancak maneviyattan kaynaklanır. Bu semâ ricâl-i sûfiyye büyüklerinin ve tahkik ehli olanların semâyı olup bunlara semâ-ı mutlak ehli de denilir. Çünkü bunlar, nağmelerle mukayyet olan semâ’ a kâil değildirler. Zira onlara yüce himmetleri ve yüksek manevî rütbeleri yüzünden nağme tesir etmez. Nağmelerle hasıl olan tabiî semâ ile maneviyattan hasıl olan semâ arasındaki fark, birincisinin lahn ve nağmelerin tesiri ile vücuda gelmesi, ikincisinin ise kuvvetli bir vâridat neticesinde zuhura gelmesidir. Tabii semâ sahibinin hareketi feleğin hareketi gibi dairevidir. Vâridât-ı ilâhiyye sahibinin semâyı ise onun yere yatmasıdır.” der ve semânın delillerini âyet, hadis, sahabe uygulamaları ve sûfilerin söz ve davranışlarından örneklerle izah etmeye çalışır.²⁷

Risalenin sonundaki cümleler ise ehl-i tasavvufu başkalarının sözlerine aldırmadan yollarına teşvik mahiyetindedir: “Ehl-i hâl için yol, böylelerinin (yani it-hamda bulunanların) sözlerine kulak vermemektir. Zahirin zahirinde kalan ehl-i kısrın, inkârdaki ifratına kulak verme! Zira onların ne sağlam bir zevkleri vardır, ne de habîs ile temizi tefrîk kabiliyetleri. Onlar yola adabıyla sulûk etmemişler, evlere kapısından girmemişlerdir. Samimi bir dervişe lazım olan salihlerin yoluna devamla peygamberin sünnetine uymak, Hak kapısında sabit-kadem olmaktır.”²⁸

Aynı konuda Kadızâde Mehmet Efendinin tarikat erbabı için “düdük çalanlar”, “tahta tepenler”²⁹ şeklinde ağır ifadeleri üzerine Mevlevîler de harekete geçmişler ve Ankaravî’den semâ ve raks karşı olanları susturması için bir risâle yazmasını talep etmişlerdir. Ankaravî de; Ahmed b. Muhammed b. Muhammed et-Tusî (ö. 520/1126)’nin Bevâriku’l-İlma’ fî tekfiri men Yuharramu’s-Semâ’ isimli risalesini temel alarak risâlesini telif etmiştir.

Ankaravî, bir Mevlevî olması ve semâ’nın Mevlevî tarikatının ayrılmaz bir rükününü teşkil etmesi sebebiyle, Azîz Mahmud Hüdâyî’den farklı olarak yukarıda belirttiğimiz gibi mutlak manada semâyı savunmaya çalışmıştır. Risalesine; “Ey Azîz Kardeşim! Şunu bil ki, öfkeli bir gözle kin dolu bakışlarla bakmayıp insaf-lı bir bakış ve rıza ile yaklaşırsan, âşıkların ve fukaranın devranının, raks ve semâ adetlerinin haram olmadığını göreceksin. Raks haramdır deyip de onu yapmanı fasık kabul edenler hakikatte verdikleri bu hükmün kendilerine döndüğünü bilmelidirler. Şimdi ben bu kanaatin batıllığının ispatında çok büyük fayda mülahaza ettiğim gibi bu takdire şayan hakikatin ortaya çıkmasında nice açık deliller ve kesin senetler takdim eyledim” diyerek başlar ve risalesini üç bölüme ayırır. Birinci bölümde; raks ve devranın haram olmadığını deliller getirerek isbat

Galata Mevlevihane'sini gösteren bir resim

etmeye çalışır. İkinci bölümde semâ konusunu ele alarak semânın meşruiyetini anlatır. Üçüncü bölümde ise; def çalmanın mübah olduğu görüşünü işler.³⁰

İsmâil Ankaravî bu risalesini tarikat erbabına takdim etmiş ve bu gayreti sebebiyle Azîz Mahmud Hüdâyî tarafından da takdir ve tebcîl edilmiştir.³¹

Bu durumda gösteriyor ki, Mevlevîlerle Celvetîler bu süreç içerisinde karşılıklı dayanışma içerisinde olmuşlar ve Kadızâdelerin hücumlarına kalemleriyle de karşı koymaya çalışmışlardır.

Mevlevîlerle Celvetîleri bir araya getiren bu dayanışma iki tarikatın yakınlaşmasına vesile olmuştur. Daha sonraki dönemlerde Celvetîlerden Sarı Abdullah Efendi ve İsmâil Hakkı Bursevî'nin Mesnevî'yi şerh etmeleri de iki tarikat arasındaki yakınlaşmanın değişik bir tezahürü olarak kabul edilebilir.

Azîz Mahmud Hüdâyî hayatta iken kendisine intisab eden Sarı Abdullah Efendi (ö. 1071/1661), Celvetî olmakla birlikte Hüdâyî'nin vefatından sonra Bayramî-Melâmî şeyhlerinden İdris Muhtefî ve Hacı Beşir Ağa'ya intisabı sebebiyle Melâmî olarak da kabul edilir. Nasîhatü'l-Mülûk adlı eserinde kendisinin; aslen Bayramî, tarikatçe Celvetî, terbiyece Mevlevî olduğunu kaydetmektedir.³² Mesnevî'nin birinci cildini Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî ismiyle beş cilt olarak şerh etmesi sebebiyle "Şârih-i Mesnevî" diye şöhret bulmuştur.³³ Sarı Abdullah Efendi bir Celvetî olarak Mesnevî'yi şerh etmekle kalmamış dönemin Edirne Mevlevî şeyhi Neşâtî Ahmed Dede (ö. 1083/1672)³⁴ ve Ankaravî'nin müridlerinden "Cevrî" mahlasıyla meşhur Cevrî İbrahim Çelebi (ö. 1057/1647)'nin yetişmesine de katkıda bulunmuştur.³⁵

Azîz Mahmud Hüdâyî'den sonra Celvetîliğin en önemli simâlarından biri olan İsmâil Hakkı Bursevî, başta Rûhu'l-Beyân tefsiri olmak üzere, telif ettiği yüzden

fazla eserle Osmanlı tasavvufu içerisinde ayrıcalıklı bir yere sahip sûfî müelliflerden biridir.³⁶ Bursevî'nin hayatı ve eserleri dikkatle incelendiğinde³⁷ şeyhi Osman Fazlı'nın yanı sıra başta İbn-i Arabî, Sadreddin Konevî, Ūftâde ve Aziz Mahmud Hüdâyî olmak üzere, Mevlânâ'nın onun üzerinde ayrıca etkisinin olduğu görülmektedir.³⁸

Bursevî'nin eserlerinde dikkat çeken en önemli noktalardan biri, hiç şüphesiz Mevlânâ'nın ve Mesnevî'den nakillerde bulunmasıdır. Bursevî, Mesnevî'nin ilk 738 beytini de Rûhu'l-Mesnevî adıyla ayrıca Türkçe olarak şerh etmiştir.³⁹

Mevlânâ ve Bursevî'nin yaşadığı dönemler açısından bakıldığında aralarında dört buçuk asırlık tarihi bir fasıla olsa da, Bursevî'nin eserlerinde Mesnevî'den sık sık alıntılar yapması ve Mesnevî'yi de şerh etme isteği, bir Celvetî olarak İsmâil Hakkı Bursevî'nin Mevlânâ'ya karşı ilgisinin önemli bir işaretidir. Bursevî'nin Mevlânâ'ya ve eserlerine karşı alakası genç yaşlarında başlamış, müridliği yıllarında tekkede zahiri ilimlerle ilgili dersler alırken, tekke dışından da Farsça öğrenmiş ve Mevlânâ'nın Mesnevî ve Fîhi mâ Fîh'ini mütalaa etmiştir. 1102/1691 ve 1132/1720 yıllarında iki defa da çeşitli vesilelerle yaptığı yolculukları esnasında Konya'ya uğrayarak Mevlânâ'nın kabrini ziyaret etmiştir.⁴⁰

Bursevî, Mesnevî'yi Allah'ın Mevlânâ'ya bir lütfu ve Mevlânâ'yı söyletmesi (intak) olarak kabul eder ve ilham olduğu için itiraz edilmemesi gerektiği kanaatini belirtir.⁴¹ Mesnevî'ye karşı olan saygısı, Bursevî'nin bu eseri şerh etmesine önemli bir neden kabul edilebilir. Bir diğer nedeni de, kendi ifadesiyle ismini vermediği bir dostunun ısrarlı Mesnevî'yi şerh etme talebi ve Mesnevî'nin birinci cildinden yaptığı tefe'ül ve gördüğü bir rüyadır.⁴²

Mesnevî'yi şerh etmeye başlayan Bursevî, ilk otuz beytini şerh ettikten sonra, gerek meşguliyeti gerekse bazı hallere dûçar olması sebebiyle bir ara şerhe son vermeyi düşünürse de, yine gördüğü bir rüya üzerine şerhe devam etmiştir.⁴³ İlham ve istihareye tabi olarak şerh ettiğini belirttiği bu çalışmasını, 738. beytin şerhiyle birlikte yine manevi bir işaret neticesinde son verdiğini belirtir.⁴⁴

Bursevî, eserin özelliklerinden bahsederken; Mesnevî gibi bu şerhin de gönül ehli için yazıldığını, sırlarını ehil olanların anlayabileceğini, Mesnevî'nin yanlış anlaşılacak yerlerinin bu şerh sayesinde vuzuha kavuştuğunu, bu anlamda da bu şerhin bir altın terazisi hassasiyetinde hakikati ortaya koyarken şeraite uygunluğuna azami dikkat edildiğini belirtir.⁴⁵ Şerh esnasında karşısına çıkan bazı kolları da ifşasına ruhsat verilmediği için tahrir etmediğini de ayrıca belirtir.⁴⁶

Bursevî'nin Mesnevî şerhi çağdaşı Mevlevîler arasında ilgi uyandırmış ve Kahire Mevlevîhanesi şeyhi Hasan Taibî Dede kendisine bir mektup yazarak şerhten bir nüsha talebinde bulunmuştur.⁴⁷

Bursevî, eserlerinde Mesnevî başta olmak üzere Mevlânâ'nın diğer eserlerinden alıntılar yaparken, özellikle Mesnevî'ye aşinalığını gösteren isabetli nakillerde bulunur.⁴⁸ Bursevî, tefsiri Rûhu'l-Beyân'da Mevlânâ'nın Mesnevî'sinden 3123 beyit nakil yapmıştır.⁴⁹

Yazıldığı zamana göre Rûhu'l-Mesnevî'nin dili oldukça sade kabul edilmiş ve daha önce yazılmış olan İsmâil Ankaravî ve yine bir Celvetî olan Sarı Abdullah

Efendi'nin şerhlerine göre halkın anlayacağı bir seviyede telif edildiği belirtilmiştir.⁵⁰

Bir Celvetî şeyhi olarak İsmâil Hakkı Bursevî, Mesnevî'yi şerh etmekle kalmamış Mevlânâ, diğer Mesnevî şârihleri ve kendi zamanda yaşayan Mevlevîleri de eserlerinde değerlendirmiştir. Bursevî, Mevlânâ'nın hayatı ve etrafındaki diğer Mevlevîlerle ilgili görüşlerini serdederken, Mevlevî kaynaklarındaki aktarılan bilgilere paralel yorumlar yapmıştır. Bursevî'ye göre, Mevlânâ'nın babasıyla birlikte Belh'ten göç etme nedeni Mevlânâ'nın babası Sultânü'l-Ulemâ'yı çekemeyen Fahreddin Râzî'dir. Bursevî, Sultânü'l-Ulemâ'yı Belh hükümdarına şikâyet ederek göç etmesine neden olan Fahreddin Râzî'yi bir Mevlevî gibi ağır bir dille eleştirir.⁵¹

Yine Bursevî, Mevlânâ'nın yetişmesinde etkili olan Burhaneddin Muhakkık Tirmizî'yi Mevlânâ'ya katkıları sebebiyle güzel ifadelerle anarken, Şems-i Tebrizî'yi Mevlânâ'nın marifet mertebesindeki mürşidi olarak niteler.⁵² Ayrıca Mevlânâ'nın hayatının belirli safhalarında musâhibi olan önce Selahaddin Zerkubî'yi daha sonra Hüsameddin Çelebi'yi, Mevlânâ'nın manevî eğitiminde katkıları olan mürebbileri olarak zikreder ki bu Mevlevîlerin Selahaddin Zerkubî ve Hüsameddin Çelebi'yi sadece Mevlânâ'ya musâhib veya dost olarak görmelerinden farklı bir anlayıştır.⁵³

Eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla Mevlânâ'ya sevgisini Mesnevî'ye alakasını her fırsatta ifade eden Bursevî, yeri gelince, zamanında yaşayan ve tâbî oldukları yoldan ayrılmış kabul ettiği Mevlevîleri eleştirmekten de geri durmaz. Aslında Bursevî, çağdaşı olduğu ve bir çok tarikat mensubunu tarikatlarının âdâb ve erkânından uzaklaştıkları sebebiyle eleştirmiştir. Fakat Mevlevîleri eleştirme noktasında müsamahalı davranır ve bu davranışını Ūftâde'nin rüyasında “Mevlevîlere ilişmemesi, zira onların fiillerinde ısrarcı olmadıkları” şeklindeki tavsiyelerine dayandırır. Mevlevîleri özellikle Semâ ve mûsikî konusunda eleştiren Bursevî, bu konuda Azîz Mahmud Hüdâyî ve kendi şeyhi Osman Fazlı Efendi'nin görüşlerini takip eder. Ona göre semâ mutlak haram veya mutlak helal değildir. Semâ, vecd ve tevâcüd ehline helaldir. Semânın terki evlâdır çünkü tenezzüldür. Sulûkünde müntehî ve mutlak fenâyâ eren kimsenin haricen tahrike ihtiyacı kalmaz. Hakikat ehli seslere değil manalara itibar eder.⁵⁴

Eserlerinde Mevlânâ'nın fikir ve düşüncelerine geniş yer vermesi sebebiyle olsa gerektir ki Bursevî için “İkinci Mevlânâ” diyenler olduğu gibi,⁵⁵ son dönem Mevlevîlerinden ve Mevlânâ ve Mevlevîlik üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Abdülbaki Gölpınarlı onu; “tam bir tarikat yobazı” olarak nitelemekte ve Mesnevî'yi şerh etme gayretini de “Mesnevî Şârihi” ünvanı almak için yaptığını belirtmektedir.⁵⁶ Gölpınarlı'yı böyle bir ithama yönelten sebep Bursevî'nin zaman zaman Mevlevîleri semâ ve mûsikî hususundaki eleştirisi olmalıdır. Yoksa Bursevî'nin sadece “Mesnevî Şârihi” ünvanı almak için Mesnevî şerh etmek istemesi halinde diğer eserlerinde ve özellikle tefsirinde Mesnevî'den beyitlere yer vermemesi gerekirdi.

Mevleviyye ve Celvetiyye, tarikatların sosyal, kültürel ve tasavvufî faaliyetleri sadedinde bazı ortak özellikleri de sahiptir.

Semâzenler

Hüdâyî asitanesinde mûsikî önemli bir yere sahiptir. Mutasavvıf ve şair hüviyetinin yanı sıra mûsikîşinas da olan Azîz Mahmud Hüdâyî yazdığı ilâhîleri bizzat kendisi besteleyerek tekkesinde okutmuş, bu dergâhtan aynı zamanda halifeleri olan Hâfız Kumral, Şaban Dede ve Devâtîzâde Mehmed Efendi (ö.1090/1679), daha sonraki yüzyılda Abdurrahman Nesib Dede (ö. 1258/1842), Mehmet Rûşen Efendi (ö. 1309/1891) gibi mûsikîşinaslar yetişmesi bu tarikatın mûsikîye verdiği önemi gösterir.⁵⁷ Nitekim Celvetîyyenin bu özelliği dergâhları birer konservatuar olan Mevlevîlerle bir ortak nokta olarak değerlendirilebilir.

Yenikapı Mevlevîhanesi müntesiplerinden İtrî'nin yaşadığı XVIII. yüzyılda, dergâhlarda Mi'raciye okuma geleneği bu asrın diğer bir özelliği olarak karşımıza çıkmakta ve Mevlevî Nâyî Osman Dede'nin Mi'raciyesi, başta Mevlevî dergâhları olmak üzere, Hüdâyî dergâhında da okunmaktadır.⁵⁸

XVIII. asır Bursa İ. Hakkı Bursevî Dergâhı şeyhlerinden Süleyman Zatî Efendi (ö. 1150/1737) Mevlevî Şâhîdî'nin Gülşen-i Vahdet isimli eserini şerhe başlamış, ömrü kifâyet etmediği için şerhi aynı dergahın kendisinden sonraki postnişini Fahrî Ahmed Efendi (ö. 1214/1799) tamamlamıştır.⁵⁹

XIX. asır Celvetî şeyhlerinden Hüdâyî Dergâhı şeyhi Şihab Efendîzâde Seyyid Efendi ve Bandırmalîzâde Mehmed Galib Efendi (ö. 1247/1831) birer Celvetî şeyhi olarak Yeniçeri ve Bektâşîliğin kaldırılması esnasında padişah tarafından saraya davet edilen şeyhler arasında bulunmuş ve Mevlevî şeyhi Kudretullah Dede (ö. 1288/1871) gibi padişaha destek çıkmıştır.⁶⁰

Yine aynı asır Hüdâyî dergâhı şeyhlerinden Rûşen Tevfikî Efendi (1309/1891),

bu dergahta elli yıldan fazla şeyhlik makamında bulunmuş, bir süre Meclis-i Meşâyih reisliği yapmıştır. Babası Abdurrahman Nesib Dede (ö. 1258/1842) gibi mûsikîde kabiliyeti ve zamanının sultanlarıyla olan yakın münasebeti dikkatleri üzerinde toplamıştır. Özellikle Sultan Abdülmecid'in kendisine karşı büyük bir muhabbeti bulunduğu hangah ve türbeyi yeniden yaptırdığını kaynaklar nakletmektedir⁶¹ ki, Celvetîlerin bu özellikleri aynı çağda yaşayan Mevlevîlerle örtüşmektedir.⁶²

Bu asırda Bursa'da Celvetî postnişinlerine mekân olan Gül Baba Dergâhı, Mevlevî Muhibbi Celvetî tarikatından el-Hac Hasib Efendi tarafından evini vakfetmesi ve Sultan Abdülmecid tarafından dergâha tahvil edilmesiyle faaliyet göstermiştir. Hasib Efendi neyzenlikte mahir olup, Bursa Mevlevîhanesi'nde neyzenbaşılık görevini de icrâ etmiştir.⁶³

1113/1701 senesinde Bursa Mevlevîhanesi'ne postnişin olan Mehmed Dede (ö.1151/1738) İsmâil Hakkı Bursevî dergâhının tamamlanması üzerini şu tarih beytini inşâd etmiştir:

Yazdı bir beyt-i bî-nazîr didik ilk-i şeyhî alam-ı sohbetiyân

Bu makamı ide evc-i cemîl cilve-gah-ı gunûh-ı Celvetiyân (1128/1716)⁶⁴

SONUÇ

Celvetîyye tarikatı Azîz Mahmud Hüdâyî zamanından itibaren kısa sürede Anadolu ve Balkanlarda yayılarak başta İstanbul'daki idareciler olmak üzere yayıldığı diğer bölgelerdeki elit kitle ve halk üzerinde, siyasî, sosyal, kültürel ve iktisadî yönden hayli etkili olmuştur. Azîz Mahmud Hüdâyî Kanunî'den IV. Murad'a kadar sekiz padişahın devr-i saltanatını idrak etmiş, sûfî kişiliği ön planda olmak üzere şairliği, mûsikîşinaslığı ve telif ettiği eserleriyle Osmanlı ilim ve kültür hayatında önemli bir yere sahip olmuştur. Hüdâyî 'den sonra Celvetîye mensubu şeyhler de yöneticilerle yakınlıkları, şiir ve mûsikideki maharetleriyle dikkat çekmişlerdir. Gerek Hüdâyî dönemi gerekse daha sonraki dönemlerde bu özellikleriyle Celvetîler, Türk tasavvuf kültürü içinde Mevlevîlerle aynı sûfî tipini temsil etmişlerdir. Mevlevîler de başta Konya'daki merkez dergâh postnişinleri olmak üzere, İstanbul diğer merkezlerde, yöneticilere yakınlıkları, elit tabakayla ilişkileri, şair ve mûsikîşinas yapıya sahip şeyh ve mensuplarıyla Celvetîlerle aynı tasavvufi ortak paydadada buluşmuşlardır.

BİBLİYOGRAFYA

ANKARAVÎ, İsmâil Rusûhî, Şerhu'l-Mesnevî, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289, I-VII.

—————, Huccetü's-Semâ, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa 255/2.

- , Risâle-i Usûl-i Tarîkat-ı Mevlânâ, Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa, 352.
- , Minhâcu'l-Fukarâ (trc. Saadettin Ekici), İnsan Yayınları, İstanbul 1996.
- ASLAN, Ahmet Turan, İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri, Seha Neşriyat, İstanbul 1992.
- BABİNGER, Franz-KÖPRÜLÜ, M. Fuat, Anadolu'da İslâmiyet, (trc. Ragıp Hulusi), İnsan Yayınları, İstanbul 2000.
- BAYRAMOĞLU, Fuad-AZAMAT, Nihat, "Bayramiyye", DİA, İstanbul 1992, V, 269-273.
- BURSEVÎ, İsmâil Hakkı, Ferâhu'r-Rûh, İstanbul 1294, I-II.
- , Rûhu'l-Mesnevî (Şerhu'l-Mesnevî), İstanbul 1287, I-II.
- , Mecmu'a, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, nr. 645.
- , Silsile-i Celvetiyye, İstanbul 1291/1874.
- EFLÂKÎ, Ahmed, Menâkıbu'l-Arifîn (çev. Tahsin Yazıcı), MEB Yayınları, İstanbul 1989, I-II.
- ERGUN, Saadettin Nuzhet, "Mevlânâ'nın Türk Şiiri ve Mûsikîsi Üzerindeki Te-sirleri", Konya, Konya 1943.
- , Türk Mûsikî Antolojisi, Rıza Koşkun Matbaası, İstanbul 1942-1943, I-II.
- FINDIKLI İSMET EFENDİ, Şakâik-i Nu'maniye ve Zeyilleri Tekmiletü's-Şakâik fi Hakk-ı Ehli'l-Hakâik, 1322/1904, (yay. haz. Abdülkadir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, I-V.
- FİRÛZANFER, Bediuzzaman, Mevlânâ Celâleddîn, (trc. F. N. Uzluk), MEB Yayınları, İstanbul 1990.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, (İkinci Baskı), İnkılab ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1983.
- , Mevlevî Âdâb ve Erkânı, İnkılab ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1963.
- GÜNDOĞDU, Cengiz, Bir Türk Mutasavvıf Abdülmecid Sivasî, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- GÜNDÜZ, İrfan, Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri, Seha Neşriyat, İstanbul t.y.
- HOCAZÂDE, Ahmed Hilmi, Hadîkatü'l-Evliyâ Silsile-i Meşâyih-i Mevlevîyye, Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, İstanbul 1918.
- HÜDÂYÎ, Azîz Mahmud, Keşfu'l-kınâ an Vechi's-Semâ, Köprülü Kütüphanesi 1583/7.
- HÜSEYİN VASSAF, Sefîne-i Evliyâ (trc. A. Yılmaz-M. Akkuş), İstanbul 1999, II.
- İZ, Mahir, "Profesör Necati Lugal", Necati Lugal Armağanı, Ankara 1968.
- KARA, Mustafa, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Tasavvuf ve Tarikatlar", Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, IV.
- , Din Hayat Sanat Açısından Tekke ve Zâviyeler, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990.

- , Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, Dergâh Yayınları, İstanbul 1999.
- KATİP ÇELEBİ, Mîzânü'l-Hak fî İhtiyârî'l-Ahak, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.
- KONYA MEVLÂNÂ MÜZESİ ARŞİVİ (KMMA), Dosya No: 68/27.
- KÜÇÜK, Hasan, Osmanlı Devletini Tarih Sahnesine Çıkartan Kuvvetlerden Biri Tarikatlar ve Türkler Üzerindeki Müsbet Tesirleri, İstanbul 1976.
- KÜÇÜK, Sezai, Mevleviliğin Son Yüzyılı, Simurg Yayınları, İstanbul 2003.
- MEHMED NAZMÎ EFENDİ, Osmanlıda Tasavvufî Hayat Hediyetü'l-Ihvân, (hzl. Osman Türer), İnsan Yayınları, İstanbul 2005.
- MEHMED ŞEMSEDDİN, Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî, (hzl. M. Kara-K. Atlansoy), Uludağ Yayınları, Bursa 1997.
- MEHMET TAHİR, Bursalı, Meşâyih-i Osmaniyeden Sekiz Zatın Terâcim-i Ahvâli, Kütüphane-i İslam, İstanbul 1318/1908.
- , Osmanlı Müellifleri (hzl. A.F. Yavuz-İ. Özen), İstanbul ty., I-III.
- MUSLU, Ramazan, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl), İnsan Yayınları, İstanbul 2003.
- MUSTAFA SAKIB DEDE, Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân (Sefîne-i Mevleviyye), Mısır 1283, I-III.
- NAMLI, Ali, "İsmâil Hakkı Bursevî'ye Göre Mevlânâ ve Mevlevîlik", Tasavvuf Dergisi (Mevlana Özel Sayısı), Ankara 2005, 439-454.
- , "İsmâil Hakkı Bursevî", DİA, İstanbul 2001, XXIII, 102-106.
- , İsmâil Hakkı Bursevî Hayatı Eserleri ve Tarikat Anlayışı, İnsan Yayınları, İstanbul 2001.
- NECMEDDİN KÜBRÂ, Tasavvufî Hayat, (hzl. Mustafa Kara), Dergâh Yayınları, İstanbul 1980.
- ÖNDER, Mehmet, Yüz Yıllar Boyunca Mevlevîlik, Dönmez Yayınları, Ankara 1992.
- ÖZCAN, Nuri, "Abdurrahman Nesib Dede", DİA, İstanbul 1988, I, 168-169.
- PALA, İskender, "Edebi Çehreleriyle Mevlevîhaneler", SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sy. 2, Konya 1996, 55-60.
- SEYYİD SAHÎH AHMED DEDE, Mecmuatü't-tevârihi'l-Mevleviyye, Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, Kayıt no: 5446.
- SİPAHSÂLÂR, Ferîdun b. Ahmed, Risâle-i Sipâhsâlâr be Menâkıb-ı Hazret-i Hüdâvendigâr (trc. Midhat Baharî Hüsâmî), Dersaadet Selanik Matbaası, 1331.
- ULUDAĞ, Süleyman, "Halvetiyye", DİA, İstanbul 1997, XV, 393-395.
- UZUNÇARŞILI, İsmâil Hakkı, Osmanlı Tarihi, C. III/I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.
- YETİK, Erhan, İsmâil Ankaravî Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri, İşaret Yayınları, İstanbul 1992.
- YILMAZ, H. Kâmil, "Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Semâ Risalesi", Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 4, İstanbul 1986, 273-284.
- , "Celvetiyye", DİA, İstanbul 1993, VII, 273-275.

—————, Azîz Mahmud Hüdâyî, Hayatı Eserleri Tarikatı, Erkam Yayınları, İstanbul 1999.

YILMAZ, Necdet, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, Sûfiler Devlet ve Ulema, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2001.

YÜCER, H. Mahmut, Anadolu Toplumunda Tasavvuf (19. Asır), İnsan Yayınları, İstanbul 2003.

YÜKSEL, Emrullah, “Birgivi”, DİA, İstanbul 1992, VI, 191-194.

ZİLFİ, Madelina C., “Kadıızâdeliler: On yedinci Yüzyıl İstanbul’unda Dinde İhya Hareketleri” (çev. M. Hulusi Lekesiz), Türkiye Günlüğü, sy. 58 (Kasım-Aralık 1999), 65-78.

DİPNOTLAR

¹ Mustafa Kara, “Tanzimattan Cumhuriyete Tasavvuf ve Tarikatlar”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, IV, 988.

² Geniş bilgi için bk. Seyyid Sahîh Ahmed Dede, Mecmûatü't-Tevârihi'l-Mevlevîyye, s. 104-192; Hocazâde Ahmed Hilmi, Hadîkatü'l-Evliyâ Silsile-i Meşâyih-i Mevlevîyye, s. 4-64; Abdülbaki Gölpinarlı, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, s. 244-266; a. mlf. Mevlevî Âdâb ve Erkânı, s. 3; Franz Bamberger-M. Fuad Köprülü, Anadolu'da İslamiyet, s. 54-55; Bediüzzaman Firûzanfer, Mevlânâ Celâleddin, (F. Nafiz Uzluk'un Önsöz'ü), s. 3-9; Hasan Küçük, Osmanlı Devletini Tarih Sahnesine Çıkartan Kuvvetlerden Biri Tarikatlar ve Türkler Üzerindeki Müsbet Tesirleri, s. 82; Mehmet Önder, Yüzyıllar Boyunca Mevlevîlik, s. 5-6.

³ Saadettin Nuzhet (Ergun), “Mevlânâ'nın Türk Şiiri ve Mûsikisi Üzerindeki Tesirleri”, Konya, s. 110-111; İskender Pala, “Edebî Çehreleriyle Mevlevîhâneler”, SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sy. 2, s. 55.

⁴ Geniş bilgi için bk. Sezaî Küçük, Mevlevîliğin Son Yüzyılı, s. 425-436.

⁵ İsmâil Rusûhî Ankaravî, Risâle-i Usûl-i Tarikat-ı Mevlânâ, vr. 2b; Abdülbaki Gölpinarlı, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, s. 193.

⁶ Abdülbaki Gölpinarlı, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, s. 194-195.

⁷ Mustafa Kara, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, s. 234.

⁸ Ahmed Eflâkî, Menâkıbu'l-Ârifin, I, 388. Ayrıca bk. Mustafa Kara, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, s. 235.

⁹ Ferîdun b. Ahmed Sipahsâlâr, Risâle-i Sipahsâlâr be Menâkıb-ı Hazret-i Hüdâvendigâr, s. 15-16.

¹⁰ Abdülbaki Gölpinarlı, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, s. 202. Kübrevîyye tarikatı silsilesi için bk. Necmeddin Kübrâ, Tasavvufî Hayat, s. 15.

¹¹ Abdülbaki Gölpinarlı, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, s. 203; Fuad Bayramoğlu-Nihat Azamat, “Bayramiyye”, DİA, V, 269; Mehmed Nazmî Efendi, Osmanlıda Tasavvufî Hayat Hediyetü'l-İhvân, s. 82-83.

¹² Abdülbaki Gölpinarlı, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, s. 200-203.

¹³ Bursevî, Silsile-i Celvetiyye, s. 63; H. Kâmil Yılmaz, “Celvetiyye”, DİA, VII, 273.

¹⁴ H. Kâmil Yılmaz, “Celvetiyye”, DİA, VII, 273-274.

¹⁵ H. Kâmil Yılmaz, “Celvetiyye”, DİA, VII, 274.

¹⁶ Süleyman Uludağ, “Halvetiyye”, DİA, XV, 393-394.

¹⁷ Hüseyin Vassaf, Sefine-i Evliyâ, II, 620-622; H. Kâmil Yılmaz, Azîz Mahmud Hüdâyî Hayatı Eserleri Tarikatı, s. 188.

¹⁸ İsmâil Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. III/I, s. 341-367.

- ¹⁹ Ahmet Turan Aslan, İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri, s. 63-76; Mustafa Kara, Din Hayatı Sanatı Açısından Tekke ve Zâviyeler, s. 93-102; Madelina C. Zilfi, "Kadıızâdeliler: Onyedinci Yüzyıl İstanbul'unda Dinde İhya Hareketleri" Türkiye Günlüğü, sy. 58 (Kasım-Aralık 1999), s. 65-78; Emrullah Yüksel, "Birgivi", DİA, VI, 192.
- ²⁰ İsmâil Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. III/I, s. 358-359.
- ²¹ Ankaravî sürgün edilmesini Mesnevî şerhinin ikinci cildinde şöyle nakletmektedir: "Bu fakîr-i pür taksîri kendi diyârımızda irşâd ve tezkîr kaydı ile mukayyed iken ashâb-ı garazdan bir nice ehl-i hased, iftirâ-yı kâzibe ve ahvâl-i fâside ile müttehem kılıp, nefy-i beled olmamıza sebeb oldular. Lakin onların hile ve tuzaklarından Rabbim beni korudu." İsmâil Ankaravî, Şerhu'l-Mesnevî, II, 226.
- ²² Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, s. 158-168; Emrullah Yüksel, "Birgivi", DİA, VI, s.192.
- ²³ Abdülmecid Sivâsî'nin Kadızâdelilere karşı mücadelesi için bk. Cengiz Gündoğdu, Bir Türk Mutasavvıf Abdülmecid Sivâsî, s. 39-122
- ²⁴ Aziz Mahmud Hüdâyî, Keşfu'l-kınâ an Vechi's-Semâ, Köprülü Kütüphanesi 1583/7. Risalenin diğer nüshaları için bk. H.Kâmil Yılmaz, Aziz Mahmud Hüdâyî, Hayatı Eserleri Tarikatı, s. 113-114.
- ²⁵ H. Kâmil Yılmaz, "Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Semâ Risalesi", Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 4, s. 274-275.
- ²⁶ İsmâil Rusûhî Ankaravî, Huccetü's-Semâ, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa 255/2. Risale'nin diğer nüsha ve baskıları için bk. Erhan Yetik, İsmâil Ankaravî Hayatı Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri, s. 86-87.
- ²⁷ H. Kâmil Yılmaz, "Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Semâ Risalesi", s. 275-276.
- ²⁸ H. Kâmil Yılmaz, "Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Semâ Risalesi", s. 283-284.
- ²⁹ Katip Çelebi, Mîzânü'l-Hak fi İhtiyârî'l-Ahak, s. 112
- ³⁰ İsmâil Ankaravî, Minhacu'l-Fukara, s. 369-393.
- ³¹ Bursalı Mehmet Tahir, Meşâyih-i Osmaniyeden Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâlî, s. 22.
- ³² Necdet Yılmaz, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, Sûfiler Devlet ve Ulema, s. 349. Ayrıca Sarı Abdullah Efendi için bk. a.g.e., s. 345-353.
- ³³ Hüseyin Vassaf, Sefine-i Evliyâ, II, 559-560; M. Tahir, Osmanlı Müellifleri, I, 192-195. Eser 1288/1871 yılında İstanbul'da basılmıştır. Eser üzerinde yapılan akademik çalışmalar şunlardır: Salâhaddin Durgun, Sarı Abdullah Efendi ve Şerh-i Mesnevî, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) SÜSBE, Konya 1993; Ülker Aytekin, Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî Şerhi, (Basılmamış Doktora Tezi), MÜSBE, İstanbul 2004.
- ³⁴ Edirne Mevlevihanesi şeyhlerinden Neşâtî Ahmed Dede, Edirnelidir ve Edirne Mevlevihânesi kabristanında medfundur. Hayatı ile ilgili geniş bilgi için bk. Sakıb Mustafa Dede, Sefine-i Mevlevîyye, II, 96-99; Fındıklı İsmet Efendi, Şakaik-i Nu'maniye ve Zeylleri Tekmiletü'ş-Şakaik fi Hakkı Ehli'l-Hakâik, V, 394; M. Tahir, Osmanlı Müellifleri, II, 260; Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi (KMMA), Dosya No: 68/27.
- ³⁵ Sefine-i Evliyâ, II, 562; Necdet Yılmaz, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, Sûfiler Devlet ve Ulema, s. 263-264.
- ³⁶ Ali Namlı, "İsmâil Hakkı Bursevî", DİA, XXIII, 104-106
- ³⁷ Bursevî'nin hayatı ve eserleri için bk. Ali Namlı, İsmâil Hakkı Bursevî Hayatı Eserleri ve Tarikat Anlayışı, İnsan Yayınları, İstanbul 2001.
- ³⁸ Ali Namlı, "İsmâil Hakkı Bursevî", DİA, XXIII, 103.
- ³⁹ Ali Namlı, "İsmâil Hakkı Bursevî", DİA, XXIII, 104.
- ⁴⁰ Ali Namlı, "İsmâil Hakkı Bursevî'ye Göre Mevlânâ ve Mevlevîlik", Tasavvuf Dergisi (Mevlana Özel Sayısı), s., 439-440.
- ⁴¹ İsmâil Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Mesnevî, , II, 311.
- ⁴² İsmâil Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Mesnevî, I, 2-3.

- ⁴³ Bursevî, Rûhu'l-Mesnevî, I, 83, 84.
- ⁴⁴ İsmâil Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Mesnevî, II, 576-577.
- ⁴⁵ İsmâil Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Mesnevî, II, 578.
- ⁴⁶ İsmâil Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Mesnevî, II, 471.
- ⁴⁷ İsmâil Hakkı Bursevî, Mecmu'a, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, nr. 645, vr. 9b-10a.
- ⁴⁸ Ali Namlı, "İsmâil Hakkı Bursevî'ye Göre Mevlânâ ve Mevlevîlik", Tasavvuf Dergisi (Mevlana Özel Sayısı), s., 439-440.
- ⁴⁹ Ali Namlı, "İsmâil Hakkı Bursevî'ye Göre Mevlânâ ve Mevlevîlik", Tasavvuf Dergisi (Mevlana Özel Sayısı), s., 441.
- ⁵⁰ Ali Namlı, "İsmâil Hakkı Bursevî'ye Göre Mevlânâ ve Mevlevîlik", Tasavvuf Dergisi (Mevlana Özel Sayısı), s., 448.
- ⁵¹ İsmâil Hakkı Bursevî, Ferâhu'r-Rûh, I, 113-144, II, 528-529.
- ⁵² İsmâil Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Mesnevî, I, 217.
- ⁵³ İsmâil Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Mesnevî, II, 274.
- ⁵⁴ Ali Namlı, "İsmâil Hakkı Bursevî'ye Göre Mevlânâ ve Mevlevîlik", s. 451.
- ⁵⁵ Mahir İz, "Profesör Necati Lugal", Necati Lugal Armağanı, s. 58.
- ⁵⁶ Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, s. 144.
- ⁵⁷ Saadettin Nuzhet Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi, I, 30, 40, II, 423-424, 441, 442; H. Kâmil Yılmaz, "Celvetiyye" DİA, VII, 275; Nuri Özcan, "Abdurrahman Nesib Dede", DİA, I, 168-169.
- ⁵⁸ Saadettin Nuzhet Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi, I, 125.
- ⁵⁹ Ramazan Muslu, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl), s. 466, 468.
- ⁶⁰ İrfan Gündüz, Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri, s. 140; H. Mahmut Yücer, Anadolu Toplumunda Tasavvuf (19. Asır), s. 543.
- ⁶¹ Sefine-i Evliyâ, III, 28; Nuri Özcan, "Abdurrahman Nesib Dede", DİA, I, 168.
- ⁶² Geniş bilgi için bk. Sezai Küçük, Mevlevîliğin Son Yüzyılı, s. 354-359, 377-416.
- ⁶³ Mehmed Şemseddin, Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî, 481.
- ⁶⁴ Tarih şiirinin tamamı için bk. Mehmed Şemseddin, Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî, 501-502.